

ІНСТИТУТ ДЕФЕКТОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

ОДИНЧЕНКО Лариса Костянтинівна

РОЗВИТОК СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ УЧНІВ
В УКРАЇНІ /1918 - 1941 рр./

13.00.03 - спеціальна педагогіка

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1996 р.

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті дефектології АПН України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
БУНЦАР Віталій Іванович.

Офіційні опоненти: дійсний член АПН України,
доктор педагогічних наук, професор
ЯРМАЧЕНКО Микола Дмитрович;
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
КАЛЕНИЧЕНКО Нінель Павлівна.

Провідна установа: Український державний педагогічний
університет ім.М.П.Драгоманова

Захист відбудеться "22" жовтня 1996 р. о "14" го-
дині на засіданні спеціалізованої вченої ради в Інституті
дефектології АПН України /252001, Київ-І, вул.Трьохсвятитель-
ська, 8/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині
Інституту дефектології АПН України.

Автореферат розіслано "19" вересня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.Ф.Соботвич Є.Ф.СОБОТВИЧ

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00760041 (1)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Визначення перспектив розвитку спеціальної освіти дітей з інтелектуальними вадами – складне комплексне завдання. Воно може бути успішно вирішене лише на основі цілісного науково обгрунтованого підходу до вивчення пройденого дефектологічної наукою і допоміжною школою шляху розвитку, аналізу сучасного їх стану, визначення ідей і положень, що окреслюють потреби майбутнього; наукового бачення перспектив подальшого поліпшення підготовки вихованців до трудової діяльності та самостійного життя. У "концепції спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки і перспективу" /1996 р./ обгрунтовано необхідність глибокого переосмислення сучасного стану спеціальної освіти дітей даної категорії, аналізу наявних у навчально-виховному процесі недоліків з метою отримання висновків, які були б актуальними не лише сьогодні, але й у майбутньому. Все це сприятиме розробці засад адекватного та продуктивного прогнозування завдань на перспективу.

Історико-педагогічний підхід до вивчення надбань теорії і практики спеціального навчання та виховання учнів з розумовою відсталістю є найважливішим джерелом для узагальнення наявних теоретико-методологічних засад олігофренопедагогіки. Його застосування сприяє науково обгрунтованому конструктивно і звіреному інтерпретуванню сутності корекційної роботи, дидактичних основ її реалізації в навчально-виховному процесі.

Таким чином, конструктивно-історичне вивчення шляху розвитку пройденого спеціальною школою і дефектологічною наукою дає можливість осмислити причини невдач численних реформатор-

ських дій, які не приводили до фіксованих позитивних зрушень, протистояти спробам поспішного, не завжди науково обгрунтованого вирішення складних соціально-педагогічних проблем, подолати суб"єнтивізм в управлінських рішеннях, виявити педагогічні умови, які дозволяють реалізовувати на практиці теоретичні висновки та рекомендації.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Проведений історіографічний огляд з теми дослідження дозволяє стверджувати, що проблема становлення і розвитку освіти розумово відсталих дітей в Україні не отримала достатнього висвітлення в спеціальній педагогічній літературі.

У монографіях та навчальних посібниках російських дефектологів В.П.Кашенка /1912/, ш.М.Новика /1941/, Х.С.Замського /1974/ наводяться численні факти з історії становлення і розвитку спеціального виховання і навчання дітей з розумовими вадами в Росії. Що ж стосується розвитку цього процесу в Україні, автори або зовсім замовчують, або посилаються на відсутність тут будь-яких починань у дожовтневий період.

У той же час нами виявлена кількість публікацій, в яких автори фрагментарно і вибірково наводять окремі факти здійснюваних в Україні на ранніх етапах заходів медичного та педагогічного напрямків в організації елементарної громадської, а пізніше і державної допомоги особам з розумовою відсталістю. Зокрема, у наукових публікаціях Т.І.Юдіна /1951/, А.І.Селецького /1969/ наводиться ряд прикладів, які засвідчують намагання здійснювати лікування та догляд таких осіб у притулках, що створювалися на базі психіатричних лікарень у XIX ст.

Серед невеликої кількості робіт з історії становлення спеціального виховання слаборозвинених дітей в Україні слід відокремити публікацію О.П.Дубовецького /1971/, в якій аналі-

зується діяльність першого приватного лікарсько-педагогічного закладу для аномальних дітей, відкритого в Києві у 1904 р., та описується характер специфіки організації у ньому виховної роботи.

У кількох публікаціях М.М.Грищенка /1957/. І.Г.Єременка /1970, 1973/ здійснено спробу розкрити стан спеціального навчання та виховання розумово відсталих дітей в Україні у післявоєнний період, наводяться деякі дані про кількість учнів, мережу допоміжних шкіл, дається аналіз змісту навчально-виховної роботи в закладах даного типу, частково розкриваються питання підготовки кадрів дефектологів. Незважаючи на те, що у названих роботах недостатньо повно висвітлено історію становлення спеціальної освіти, вони містять цінний фактичний матеріал і виступають як вихідні джерела дослідження.

Певний інтерес викликають нечисленні публікації про науково-педагогічну діяльність А.В.Володимирського /А.М.Гольдберг, 1968/, І.О.Соколянського /А.І.Мещеряков, 1968/, П.І.Ковалевського /Х.С.Замський, 1974/. Зазначеними авторами високо оцінюються надбання відомих вчених, аналізується їх значний внесок у розвиток вітчизняної дефектології.

Деякі факти про основні напрями науково-дослідної діяльності в галузі дефектології, що проводилася в 30-х роках, висвітлюються у роботі "Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР" /1976/.

Окрім аспекти проблеми розвитку спеціальної освіти аномальних дітей висвітлено у фундаментальних працях М.Д.Ярмаченка /1968, 1974, 1994/, присвячених історії сурдопедагогіки в Україні, а також В.І.Бондаря /1984, 1992/, в яких простежується розвиток теорії та практики професійно-трудового навчання

учнів допоміжних шкіл України в період 1917 - 1990 рр. Ці праці мають важливе значення для історії сурдопедагогіки та олігофренопедагогіки і сучасної шкільної практики, оскільки у них дається аналіз й оцінка специфічних підходів та концептуальних засад розвитку національної системи спеціальної освіти, які не втратили актуальності і в наш час.

Таким чином, наведений вище огляд літератури з теми дослідження дає можливість зробити висновок, що проблема становлення і розвитку спеціальної освіти розумово відсталих учнів в Україні не була предметом самостійного вивчення. Вагома частина науково-педагогічних праць і архівних матеріалів у галузі олігофренопедагогіки періоду 20 - 30 рр. не введена в науковий обіг і недостатньо проаналізована з позицій сучасної історико-педагогічної науки. Між тим, таке дослідження може сприяти отриманню більш повної інформації про генезис спеціальної освіти розумово відсталих дітей в Україні за означений період.

Недостатня розробленість названої проблеми, її актуальність, науково-практична значимість зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: "Становлення і розвиток спеціальної освіти розумово відсталих учнів в Україні /1918 - 1941 рр./".

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1918 - 1941 рр. На початку 20 століття в Україні були зроблені перші кроки в розробці елементарних форм соціально-педагогічної допомоги розумово відсталим дітям, а в подальшому вживалися заходи для розбудови державної системи спеціальної освіти, її реформування, що дає підстави вважати ці починання за вихідну точку. Кінець 30-х - 40-х років знаменувався утвердженням нових підходів до визначення мети, завдань допоміжної школи, її структури, змісту, методів і форм навчання та виховання і розглядається нами

як своєрідний цілісний процес становлення і розвитку системи спеціальної освіти розумово відсталих дітей.

Об'єкт дослідження - спеціальна освіта розумово відсталих учнів в Україні в період з 1918 по 1941 рр.

Предмет дослідження - процесуальні й змістовні аспекти становлення і розвитку спеціальних закладів для розумово відсталих дітей /дитячі колектори, спеціальні будинки, допоміжні школи і спеціальні класи/ і дефектологічної науки.

Мета дисертаційної роботи - провести історико-педагогічний аналіз закономірностей і особливостей становлення і розвитку спеціальної освіти розумово відсталих дітей в Україні як цілісної системи, виявити позитивний науковий і практичний потенціал даного соціально-педагогічного процесу для подальшого розвитку теоретичних основ олігофренопедагогіки та шкільної практики.

Завдання дослідження:

- дослідити особливості становлення і розвитку системи освіти розумово відсталих дітей в Україні і виділити основні періоди та етапи її формування;

- вивчити структуру, фактори розвитку і закономірності функціонування системи державної допомоги особам з розумовою відсталістю;

- розкрити основні тенденції та педагогічні особливості розвитку змісту спеціального навчання дітей з порушеннями інтелекту;

- прослідкувати динаміку розвитку дефектологічної науки в межах означених періодів і встановити її вплив на забезпечення корекційної спрямованості навчання розумово відсталих дітей.

Методологічною основою дослідження є положення про діалектичний взаємозв'язок і взаємообумовленість соціально-педагогічних явищ, необхідність їх вивчення в конкретно-історичних обставинах; концепція динамічного підходу до розуміння структури дефекту і перспектив розвитку розумово відсталих дітей; основні положення Закону України "Про освіту" і концепції спеціального навчання осіб з вадами психофізичного розвитку в Україні на найближчі роки і перспективу.

У ході роботи над дисертацією застосовувались основні методи історико-педагогічного дослідження: хронологічний, який дав можливість розглядати процес становлення і розвитку спеціальної освіти розумово відсталих дітей в Україні в динаміці, змінах у часовій послідовності; порівняльно-історичний; теоретичний методи аналізу, систематизації, узагальнення і класифікації.

Основні джерела дослідження: матеріали Центрального державного історичного архіву України /ф.442, 707/, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України /ф.166/, Київського обласного державного архіву /ф.226, 804, р.-142, р.-144/, харківського обласного державного архіву /ф.45, р.-820/; законодавчі акти і директивні документи з питань народної освіти вищих державних органів влади і, перш за все, Наркомосу України; історична, загально педагогічна і дефектологічна література, матеріали періодичних видань.

Наукова новизна дисертаційної роботи полягає в тому, що в ній: - вперше відносно повно відображена цілісна картина становлення і розвитку системи спеціальної освіти розумово відсталих учнів в Україні як історико-педагогічного явища;

- розроблена авторська періодизація процесу становлення і розвитку системи спеціальної освіти розумово відсталих учнів з сучасних методологічних позицій, розкриті основні тенденції та особливості її функціонування в кожному періоді;

- здійснена наукова інтерпретація найважливіших особливостей розвитку теорії і методики спеціального навчання розумово відсталих школярів, яка має прогностичну спрямованість і може стати важливим джерелом у розробці нових науково-практичних напрямків досліджень;

- введені в науковий обіг нові теоретико-методичні положення, які базуються на фактичному дослідницькому матеріалі.

Теоретична значущість дослідження полягає в аналітичному огляді процесу становлення й розвитку основ спеціальної освіти розумово відсталих школярів в Україні, яка має свої організаційні форми, зміст, засоби, методи, специфічні підходи, свою історію і логіку розвитку; у виявленні прогностично спрямованих тенденцій і особливостей функціонування системи спеціального навчання та виховання в конкретні історичні періоди. Одержані в результаті дослідження нові наукові факти і дані розширюють знання про історію розвитку олігофренопедагогіки в Україні, дають можливість більш глибоко і всебічно оцінити науково-практичні досягнення українських вчених-дефектологів у вивченні основних закономірностей і особливостей навчання і виховання розумово відсталих дітей.

Практична значущість роботи полягає у тому, що результати дослідження, висновки і узагальнення, які за змістом, діапазоном висвітлених проблем відроджують традиції української дефектології, сприяють збереженню цінного досвіду, набутого у попередні періоди в галузі спеціальної освіти розумово відсталих

учнів, впровадженню його в широку педагогічну практику. Основні положення і теоретичні висновки можуть бути використані при вивченні спеціальних дисциплін на дефектологічних факультетах педагогічних університетів і інститутів, при підготовці узагальнювальних праць з історії спеціальної педагогіки, навчальних посібників, при подальшому дослідженні історії української дефектології.

Достовірність наукових положень, висновків, забезпечується методологічною і теоретичною обґрунтованістю їх вихідних позицій, опорою на результати наукових досліджень в галузі історії і теорії дефектології; науковим аналізом значного і різноманітного дослідницького матеріалу; використанням комплексу методів, адекватних об'єкту, предмету, меті і завданням дослідження.

На захист виносяться:

- авторська періодизація процесу становлення і розвитку системи спеціальної освіти розумово відсталих дітей як цілісної організаційно-педагогічної структури, на функціонування якої впливали зовнішні і внутрішні соціально-економічні фактори, стан розвитку науки, культури та охорони здоров'я;

- оцінка реальних досягнень і внесок вчених-дефектологів і практиків спеціальних шкіл України у розвиток загальних питань спеціальної педагогіки і, зокрема, науково-теоретичне обґрунтування специфіки, структури, змісту, форм та методів корекційного навчання розумово відсталих з метою максимального використання їх трудового та життєвого потенціалу;

- науково обґрунтовані положення, висновки, які характеризують суперечності, тенденції, особливості розвитку теорії і практики спеціального навчання розумово відсталих дітей у різних історичні періоди.

Апробація основних положень та висновків дослідження здійснювалась на звітних засіданнях лабораторії олігофренопедагогіки інституту дефектології АПН України у 1994 - 1996 рр., на науково-звітній конференції інституту дефектології АПН України /Київ, 1995 р./, на Всеукраїнській науково-практичній конференції "Інтеграція аномальної дитини у сучасній системі соціальних відносин" /Київ, 1994 р./, на науковій конференції професорсько-викладацького складу СДПІ /Слов'янськ, 1995 р./, у п'яти публікаціях автора.

Матеріали дисертації використовувались при читанні курсу "Історія олігофренопедагогіки" на дефектологічному факультеті Слов'янського державного педагогічного інституту та Українського державного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, а також у системі підвищення кваліфікації вчителів-дефектологів.

Структура роботи. Дисертаційне дослідження складається зі вступу, трьох розділів, заключення, додатку у формі таблиць і списку основних використаних джерел та літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми, хронологічні рамки, об'єкт, предмет, мета, завдання та методи дослідження, визначається ступінь розробки проблеми, розкривається її новизна, достовірність, теоретична і практична значущість отриманих результатів, викладено зміст положень, що виносяться на захист, наводяться дані про апробацію результатів.

У першому розділі - "Спеціальне навчання та виховання аномальних дітей як соціально-педагогічна проблема" - розкри-

вається ставлення держави та суспільства до дітей з вадами психофізичного розвитку в Україні, їх правове становище, форми суспільної допомоги особам даної категорії в дожовтневий період.

Проведений історико-педагогічний аналіз архівних матеріалів, заклав основи, що сприяють зміні існуючих уявлень відносно стану та розвитку суспільної допомоги розумово відсталим дітям в Україні. Встановлено, що елементарні форми опіки, лікування, виховання та навчання дітей з вадами інтелектуального розвитку так чи інакше вироблялись задовго до 1918 року.

Аналіз отриманих фактів свідчить, що до 18 століття в Україні "слабоумні" діти утримувались у притулках, богодільнях, виховних будинках, що відкривались і при деяких церквах та монастирях. Незважаючи на те, що їх кількість була обмежена, а охопленість дітей опікою – незначна, уже перші наслідки їх роботи переконували в необхідності розширення їх мережі, вироблення нових підходів до вибору форм суспільної допомоги таким особам.

У зв'язку з активізацією діяльності лікарів-психіатрів на початку 19 століття спостерігається поступовий перехід від опікунського підходу до розвитку лікувально-педагогічного напрямку суспільної допомоги "слабоумним". Прогресивними лікарями-психіатрами П.О.Бутковським, В.О.Гіляровським, П.І.Ковалевським, І.О.Сикорським та ін. була обгрунтована соціально-педагогічна значущість проблеми дитячої аномальності. Все настійніше формується громадська думка про необхідність створення для них спеціальних закладів. У результаті, починаючи з середини 19 століття, при психіатричних лікарнях міст Харкова та Херсона почали організовуватись дитячі відділення для таких осіб.

На початку 20 століття явнов стає необхідність спеціального виховання осіб з вадами розумового розвитку в навчальних закладах. Це було спричинено, з одного боку, необхідністю подолання неуспішності учнів та другорічництвом у масових школах, а з іншого – появою статистичних даних про значну кількість інтелектуально неповноцінних дітей, які потребують спеціального педагогічного впливу. Для цієї категорії осіб почали відкриватися лікувально-педагогічні школи та виховні класи. Так, у 1904 році в м. Києві сестри Ольга та Олена Сікорські відкривають приватний Лікувально-педагогічний інститут для розумово недорозвинених, відсталих та нервових дітей. Пріоритет в організації спеціальних класів для дітей з порушеннями інтелекту належав харківським громадським діячам та педагогам. Завдяки їх наполегливості з 1911 по 1916 роки в Харкові було відкрито п'ять допоміжних класів. На базі цих спеціальних установ склалася перша система методів і прийомів роботи з розумово відсталими дітьми, з'явилися оригінальні підходи у виховній роботі. Незважаючи на те, що в Україні була відсутня реальна база для масового впровадження набутого досвіду спеціального виховання аномальних дітей, все ж це дає підставу вважати ці заклади за модель майбутньої спеціальної школи, яка ставила метю розв'язання важливої соціально-педагогічної проблеми – підготовки вихованців до самостійного життя.

У другому розділі "Становлення основ спеціального виховання розумово відсталих дітей у системі державних закладів України /1918 - 1926 рр./" розглядається період значних змін в організаційних формах державної допомоги розумово відсталим дітям та у науково-методичних підходах до педагогічної роботи з ними.

На підставі аналізу конкретного матеріалу в розділі доводиться, що саме в ці роки вийшло ряд постанов уряду України з питань народної освіти, в яких розроблялися нові концепції суспільної допомоги дітям з порушенням інтелекту. Це - відмова від філантропії і благодійності. Турботу про дефективних дітей було покладено на суспільство, спеціальні заклади увійшли в державну систему народної освіти.

З метою нормалізації роботи спеціальних закладів у 1920 р. при губсоцзвичах було створено секції дефективного дитинства у Харкові, Києві, Одесі, Катеринославі, якими керувала інспектура закладів дефдитинства. Їх функції зводилися до розробки програм боротьби з дитячою дефективністю та загальних принципів ставлення держави до такої категорії дітей.

Вирішальну роль у становленні системи спеціальної освіти в Україні відіграло "Тимчасове положення про установи для дітей правопорушників та дефективного дитинства" /1922 р./ . У ньому вперше були порушені питання про диференціацію розумово відсталих дітей за ступенем дефекту, організацію відповідних закладів, розробку змісту навчання в них. Усі спеціальні заклади для даної категорії дітей були реорганізовані в основний та допоміжний дитячі будинки.

Постанови НКО України "Про організацію навчання дефективних дітей", "Про допоміжну школу", що вийшли в грудні 1926 р., регламентували подальшу діяльність спеціальних закладів. Ці документи визначали їх мету, завдання та основні принципи побудови навчально-виховної роботи.

У дисертаційному дослідженні розкриваються конкретні заходи держави, громадськості та вчених-дефектологів, спрямовані на розвиток мережі закладів для розумово відсталих дітей,

створення навчально-матеріальної бази, на підготовку кваліфікованого персоналу, які приймалися на Всеукраїнських нарадах з проблем народної освіти, на з'їздах інспектури соціального виховання.

Проведене дослідження дає підставу стверджувати, що, незважаючи на недостатнє фінансування потреб розвитку системи спеціального навчання, зумовлене об'єктивними і суб'єктивними факторами, мережа закладів для розумово відсталих учнів поступово розширювалась у трьох напрямках: а/ за кількістю охоплених спеціальним навчанням дітей; б/ за різновидом типів закладів відповідно рівням інтелектуального розвитку; в/ за загальною кількістю спеціальних навчальних закладів. Якщо у 1924 році в Україні нараховувалось 11 дитячих будинків, в яких навчалось 440 дітей з порушенням інтелекту, то у 1926 році функціонувало вже 16 дитячих будинків, 2 допоміжні школи і 1 допоміжний клас при масовій школі, якими було охоплено 862 дитини.

Помітним явищем в історії розвитку спеціального навчання і виховання дітей з дефектами психофізичного розвитку в Україні стало створення лікувально-педагогічних кабінетів у 1922 році, губернських у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Одесі, та Центрального у Харкові, підпорядкованих Народному комісаріату освіти. Вони проводили плідну роботу в напрямку виявлення розумово відсталих дітей, організації для них навчально-виховних закладів, зміцнення навчально-виховної роботи, підготовки вчительських кадрів, організації наукових досліджень.

Під керівництвом вчених-лікарів та дефектологів проф. А.В.Володимирського - у Києві, проф. В.П.Протопопова - у Харкові, проф. М.М.Тарасевича - в Одесі, докт. І.М.Девінсона - у Дніпропетровську була розгорнута інтенсивна робота з проведен-

ня всебічного психолого-педагогічного вивчення розумово відсталих дітей з метою розробки спеціальних прийомів виховання, навчання та засобів корекційного впливу на психічний розвиток таких дітей.

З'являються публікації А.В.Володимирського, М.М.Тарасевича, І.М.Левінона, у яких висвітлюються результати експериментальної роботи в галузі клінічного та педагогічного вивчення таких осіб.

У дисертації розкриваються особливості організації навчально-виховної роботи в закладах для розумово відсталих учнів. У ці роки Наркомос України здійснив ряд спроб щодо створення національної системи спеціальної освіти в руслі ідей "трудової школи". За змістом, метою, формами організації навчально-виховного процесу вона відрізнялась від системи освіти Росії. Значна увага в цій системі відводилася національному вихованню, викладанню дисциплін українською мовою, націленістю на трудову діяльність учнів, яка мала бути творчою, радісною, вільною, не примусовою, тобто не "ремісничою", а "педагогічною". Як бачимо наголос робився на трудовому характері навчально-виховного процесу, поєднанні навчання з продуктивною працею.

Оскільки Наркомос України не розробив спеціальні навчальний план і програми для допоміжних шкіл, орієнтиром для побудови змісту навчання слугували програми єдиної трудової школи I-го ступеня, які були переобтяжені та недоступні для засвоєння учнями.

У зв'язку з тим, що питання методики спеціального навчання у даний період майже не розроблялися, зусилля спрямовувалися переважно на врятування дітей від голоду, безпритульності. Виховна робота обмежувалася заняттями з сенсорної культури,

психофізичної ортопедії у відриві від навчальної, ігрової та трудової діяльності учнів. Завдання корекції вад розвитку дітей не ставились теоретично і не розв'язувались практично.

Разом з тим, на з'їздах, конференціях, присвячених проблемам дитячої дефективності, формувався високий оптимізм, глибоке переконання невичерпності медико-педагогічного сприяння на дітей з найскладнішими формами розумової відсталості. Йшов активний пошук нових педагогічних систем, які б не штучно, не формально, а більш активно коригували розвиток дитячих педагогічними засобами і, зокрема, шляхом доцільного поєднання словесних методів навчання з працею учнів.

У третьому розділі "Розвиток теорії і практики навчання розумово відсталих учнів в Україні /1927 - 1941 рр./" здійснено аналіз змін в системі спеціальної освіти розумово відсталих дітей, які були започатковані постановами "Про заклади соціального виховання для дефективних дітей і підлітків" /1929 р./, "Про заходи до поліпшення роботи в справі навчання і виховання дефективних дітей і підлітків" /1929 р./, Статутом "Про заклади соціального виховання для дефективних дітей і підлітків - глухонімих, сліпих, розумово відсталих, калік" /1930 р./. Реформування спеціальної освіти почалося з реорганізації дитячих будинків у допоміжні школи. Передбачалися такі типи: дитячий садок, трудова школа /для дітей 8 - 15 років, навчально-виробничі майстерні /для підлітків 15 - 18 років/, допоміжні групи при масових школах для дітей з легкими формами розумової відсталості. У 1929/30 н.р. в Україні нараховувалось 18 спеціальних шкіл і 60 допоміжних класів при масових школах, навчанням в яких було охоплено 2085 учнів з порушенням інтелекту.

В основу навчально-виховної роботи школи була покладена концепція про те, що зміст, організація й методи навчання визначаються головним чином інтересами й потребами дитини. Особливу увагу в ній приділялося вивченню дитячого колективу, середовища, в якому проживають діти, з тим, щоб здійснювати вплив на життя, змінювати навколишнє так, щоб воно давало дітям усе необхідне для їхнього розвитку. У зазначений період допоміжні школи перейшли на навчання за комплексними програмами як спеціального засобу організації. Ними передбачався перехід від філантропічно-піклувальних форм до засвоєння системи знань на основі встановлення більш тісних зв'язків навчання з життям та практичною діяльністю. Однак, комплексність змісту навчання привела до протилежних результатів – до зниження якості знань учнів, пасивної ролі вчителя у розвитку пізнавальної активності, непродуктивному впливу процесу навчання на корекцію вад психічного розвитку учнів.

На початку 30-х років в Україні була розгорнута організаційна робота по здійсненню загального обов'язкового навчання розумово відсталих дітей, яку передбачалось закінчити у жовтні 1933 року. Таке прагнення влади слід розглядати як декларування, оскільки інтенсивний розвиток системи спеціальної освіти в умовах політичної, соціальної та економічної нестабільності був неможливим. Про це свідчить той факт, що у січні 1933 року в спеціальних закладах нараховувалось 7502 розумово відсталі учні, що складало 12 % від їх загальної кількості. Строки всеобучу були перенесені на кінець другої п'ятирічки.

Проведене дослідження свідчить, що, оскільки в Україні на початок 30-х років застосовувалися штучні методи діагностики психічного розвитку дітей, були відсутні чіткі інструктивні вказів-

ки щодо порядку комплектування допоміжних шкіл, контингент у них був досить неоднорідним за рівнями інтелектуального розвитку. У допоміжну школу направлялись педагогічно занедбані діти, фізично ослаблені, із затримками психічного розвитку. Це привело до втрати специфіки навчальної роботи в допоміжній школі. На початок 1936 року у допоміжних школах України навчалось більше нормальних /55 %/, ніж розумово відсталих дітей.

Після виходу в 1936 році постанови ЦК ВКП/б/ "Про педологічні збочення в системі наркомпросів", інструкції Наркомосу України "Про порядок перевodu учнів з шкіл для важковиховуваних та розумово відсталих у нормальні школи" з 12 тис. учнів, що навчалися у допоміжних школах, близько 7 тис. було повернено в звичайні загальноосвітні школи.

Дослідження показує, що розпочата з 1936 року докорінна перебудова допоміжної школи з організаційних і методичних питань привела до того, що на кінець даного періоду в роботі спеціальних закладів України було досягнуто певних успіхів: упорядкувалося їх комплектування, склад вчителів поповнився новими кваліфікованими кадрами, поліпшилось керівництво школами, налагодилась робота методкабінетів, в школи почали надходити спеціальні навчальні плани, посібники. На початок 1941 року в Україні функціонувало 25 допоміжних шкіл, в яких навчалось 3019 учнів.

З організаційним зміцненням спеціальної школи в даний період набуває широкого розвитку науково-дослідна і методична робота. Вона здійснюється у Харківському інституті фізичної дефективності, який у майбутньому було перейменовано в інститут дефектології, у лікувально-педагогічних кабінетах Києва і Дніпропетровська, Одеському дитячому обстежувальному інститу-

ті, Центральному науково-методичному кабінеті спеціальних шкіл м. Києва.

У цих науково-методичних установах продовжували розвиватись і поглиблюватись ті тенденції в теорії та спеціальній методиці, які були обгрунтовані представниками російської дефектології, зокрема Л.С.Виготським. Йдеться, перш за все, про нові підходи до розуміння сутності структури аномального розвитку, про первинну і вторинну природу дефекту, про єдність інтелекту і афекту, які були покладені в основу методологічних підходів дефектології і не втратили своєї актуальності і на сьогодні.

У розділі висвітлюються основні напрямки науково-дослідної і методичної роботи, що проводилась вченими-дефектологами України І.О.Соколянським, А.В.Володимирським, М.М.Тарасевичем, В.А.Тарасевич, І.М.Левінсоном, В.П.Протопоповим, Н.Г.Миролюбовим, Ц.С.Картузанською, О.Н.Смалогою, К.Ф.Чертковою та ін. в галузі вивчення, навчання і виховання дітей з порушенням інтелекту, корекції і компенсації вад їх розвитку.

Дослідження показало, що протягом усього періоду йшов активний пошук педагогічних шляхів удосконалення навчально-виховної роботи у допоміжній школі на основі мобілізації компенсаторних можливостей розумово відсталих учнів. З цієї метою розроблювались навчальні плани і програми, уточнювались завдання і направленість соціального виховання, приймались постанови уряду та інструктивні вказівки Наркомосу України, спрямовані на перетворення допоміжної школи в дусі нових педагогічних принципів, ідей і положень. Реалізація поставлених перед допоміжною школою завдань викликала необхідність вносити зміни в структуру, строки навчання школярів, номенклатуру навчальних

предметів, співвідношення годин на їх вивчення, зміст шкільної освіти.

Проведене дослідження свідчить, що в теорії і педагогічній практиці розроблялися і впроваджувалися нові методи, засоби і форми організації навчально-виховного процесу. На кінець зазначеного періоду посилюється увага до позачасної виховної роботи, вибору її організаційних форм, планування. Все більшого визнання отримує робота дитячих учнівських організацій як найважливішого фактора виховання дитини у колективі.

У дисертації детально аналізуються зміст освіти, форми і методи навчально-виховної роботи допоміжних шкіл України.

У заключенні узагальнено основні висновки дослідження, виділені та охарактеризовані основні періоди та етапи формування і функціонування системи спеціальної освіти розумово відсталих учнів в Україні з 1918 по 1941 рр. Запропонована періодизація дає можливість визначити взаємозв'язок між попереднім і наступними етапами розвитку, встановити спадкоємність між ними, розглянути найважливіші тенденції і суперечності в розвитку спеціальної освіти.

Перший /1918 - 1926 рр./ - період становлення організаційних і науково-методичних основ спеціального виховання і навчання розумово відсталих дітей в Україні. У ньому виділяється два етапи:

Перший етап /1918 - 1923 рр./ характеризується становленням елементів державної системи спеціальних закладів. На цьому етапі осмислювалась сутність і природа дефективності, соціальна значущість суспільної допомоги дітям даної категорії.

Другий етап /1924 - 1926 рр./ ознаменувався проведенням широкомасштабної роботи з виявлення дефективних дітей, їх ліку-

вання та створення необхідних умов для соціального виховання. На цьому етапі почалася розробка теоретико-методологічних основ навчання і виховання, які визначали послідовну діяльність держави в галузі боротьби з дитячою дефективністю.

Другий період /1927 - 1941 рр./ розвитку теорії та практики навчання розумово відсталих учнів в Україні. У ньому виділяється три основних етапи.

Перший етап /1927 - 1931 рр./ супроводжувався зростанням мережі спеціальних закладів різного типу, впровадженням елементів політехнічної освіти, нових навчальних планів та програм, намаганням підвищити рівень загальноосвітньої підготовки учнів.

Другий етап /1932 - 1936 рр./ характеризується посиленням соціально-педагогічної спрямованості у питаннях вивчення, діагностики, відмежувань розумової відсталості від близьких до неї станів. Активізація діяльності шкільних педологів, використання помилкових методів динамічного вивчення дітей привели до перебільшення потенційних можливостей розумово відсталих учнів. У зв'язку з цим відбулося перенесення у допоміжну школу цілей, завдань і методів роботи масової школи. Ігнорувались своєрідні особливості навчання, допоміжна школа втрачала специфіку своєї роботи.

Третій етап /1937 - 1941 рр./ ознаменувався звільненням спеціальної педагогіки і допоміжної школи від кризових явищ і шкоди, яку завдали шкільні педологи; посиленням уваги до психолого-клінічного вивчення дітей; затвердженням діалектико-матеріалістичного розуміння взаємодій біологічних і соціальних факторів у їх розвитку; впровадженням нового змісту навчання і виховання на основі спеціально розроблених навчальних планів,

програм і підручників.

Глибокий і всебічний аналіз пройденого шляху становлення і розвитку основних форм державної допомоги розумово відсталим учням в Україні з 1918 по 1941 рр. дозволяв виявити основні суперечності, які виявились в усіх ланках функціонуючої системи спеціальної освіти: між зростаючим розумінням соціально-педагогічної значущості спеціального виховання і навчання розумово відсталих дітей і недостатньою увагою НКО України до організаційного зміцнення керівництва спеціальними школами, кадрового забезпечення; між величезним ентузіазмом представників педагогічної громадськості у підтримці заходів держави у боротьбі з дитячою дефективністю і недостатнім матеріальним забезпеченням потреб школи; між зростаючою значимістю системи державної допомоги дітям з порушеннями психофізичного розвитку і недостатньою увагою до науково-методичного забезпечення спеціальних шкіл; між метою, завданнями, змістом навчально-виховної роботи і відсутністю належної диференціації навчально-пізнавальної діяльності розумово відсталих школярів, врахуванням їх реальних можливостей та інтересів.

Слід зазначити, що проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Актуальним є подальше вивчення періодів та етапів розвитку спеціального навчання і виховання розумово відсталих дітей в Україні.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях:

І. Влияние научно-педагогического наследия Н.К.Крупской на развитие специальной педагогики //Гуманистические основы педагогической концепция Н.К.Крупской и современность: Тезиси

докладов сообщений международной научно-практической конференции, посвященной 125-летию со дня рождения Н.К.Крупской. - Горького, 1994. - С.252-253 /в соавторстве/.

2. Организация специального обучения умственно отсталых детей в Украине /конец XIX - начало XX ст./ // Шляхи підвищення ефективності підготовки педагогічних працівників: Матеріали II науково-практичної конференції. - Вінниця - Бар, 1994. - С.38-40.

3. Становище розумово відсталих дітей в Україні у дожовтєвий період // Інтеграція аномальної дитини в сучасній системі соціальних відносин: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. 2 - 3 листопада 1994 р. - К., 1994. - С.84-85.

4. Допомога аномальним дітям в Україні /X - XX ст./ // Педагогіка і психологія. - 1995. - № 2. - С.120-126.

5. Становлення системи виховання і навчання розумово відсталих дітей в Україні // Психолого-педагогічні умови підвищення результативності учіння школярів з психічними вадами: Матеріали науково-звітної конференції. 26 - 27 квітня 1995 р. - К., 1995. - С.61-66.

Odinchenko L.K. The development of mentally handicapped children's special education in Ukraine (1918 - 1941 years).

The Thesis for the degree of Candidate of Sciences Degree (Pedagogy) (speciality 13.00.03 - special pedagogics). Institute of Defectology of Ukrainian Academy of Pedagogical Sciences, Kiev, 1996.

The Thesis is devoted to research of foundation and development process of mentally handicapped children's special education in Ukraine; to determine of basis tendencies and

functionality peculiarity of special education system in concrete historical time .It was determined that in 1918 - 1941 years there was created state system of special institutions for mentally handicapped children, was started development of scientific-methodical basis of special education in Ukraine which became the beginning for development theory of special pedagogics and school practice.

Одинченко Л.К. Развитие специального образования умственно отсталых учащихся в Украине /1918 - 1941 гг./.

Диссертация /на правах рукописи/ на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности ІЗ.00.03 - специальная педагогика, Институт дефектологии АПН Украины, Киев, 1996.

Диссертация посвящена исследованию процесса становления и развития специального обучения и воспитания умственно отсталых школьников в Украине, выявлению основных тенденций и особенностей функционирования системы специального образования в конкретный исторический период. Установлено, что в 1918 - 1941 гг. была создана государственная система специальных учреждений для умственно отсталых учащихся, положено начало развитию научно-методических основ специального образования, послуживших исходными для последующего развития теории олигофренопедагогики и школьной практики.

Ключові слова: спеціальна освіта, корекція, спеціальні заклади, інтелектуальна неповноцінність, періодизація.

Л.К. Одинченко

Підписано до друку 10.09.1996 р. Об'єм 1,2. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 198. Безкоштовно.

ДІД УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 35.691

AB. 35.691